

Marina Bender Maringer

UDK: 726.6(497.5Požega)
Prethodno priopćenje
Rukopis prihvaćen za tisak: 20.3.2012.

KRIPTA KATEDRALE SV. TEREZIJE AVILSKE U POŽEGI

Sažetak

Istraživanje kripte katedrale sv. Terezije Avilske u Požegi započelo je ujesen 2004. godine u sklopu opsežnih radova obnove katedrale. Kripta se prostire dijelom ispod svetišta i dijelom ispod broda crkve te je tlocrtno u obliku slova T. Dio ispod svetišta služio je isključivo za ukop klera, a dio ispod broda crkve za ukop uglednih građana Požege 18. i 19. st. Obradom Matičnih knjiga umrlih Župe sv. Terezije Avilske (*Liber Mortuarum I i II*) iz razdoblja od 1760. do 1867. godine utvrđen je broj od 546 pokopanih u kriptu katedrale. Lijesovi su bili poslagani jedan na drugi u tri do četiri reda u smjeru istok – zapad (glava prema istoku, noge prema zapadu). Raznobojnost lijesova oslikanih živim, svijetlim tonovima boje poput plave, žute, zelene, ružičaste... te raznovrsnost dekorativnih i religijsko-simboličnih motiva bila je poticaj za istraživanje i dokumentiranje ovakve vrste spomeničke građe. Sačuvani materijalni predmeti – lijesovi, križići, krunice, svetačke medaljice, ali i odjeća, ne samo da govore o kulturi jednoga vremena već i o nečem bitnijem – svjedoče o duhovnosti i želji čovjeka za vječnim životom te o njegovu odnosu prema smrti.

Ključne riječi: katedrala; kripta; oslikani lijesovi; orijentacija istok – zapad; krunica; medaljica; smrt.

Uvod

Crkva sv. Terezije Avilske dominantna je karika u razvitku grada Požege kako u umjetničkom tako i u povijesnom i prostornom kontekstu. Sama izgradnja crkve, koju su kasnije vizitatori opisivali kao *Magnifica ecclesia*¹ i koja bi po svojoj veličini pristajala u svaki grad i mnogo veći od Požege, uklopljena je u politička i povijesna zbivanja sredinom 18. stoljeća u Slavoniji (Horvat Levaj, 2004., str. 4). Crkva se gradila punih sedam godina, od 1756. do 1763. godine, prema projektu koji je sama carica Marija Terezija poslala iz Beča. Iako nigdje, koliko je do sada poznato, nije zabilježeno ime arhitekta crkve, istraživanje dr. sc. Katarine Horvat Levaj s Instituta za povijest umjetnosti pokazalo je da su prema tlocrtno-prostornom rješenju

¹ Lat. – veličanstvena crkva.

požeškoj crkvi vrlo bliska rješenja znamenitog austrijskog (bečkog) arhitekta Franza Antona Pilgrama. Crkva koju je projektirao Franz Anton Pilgram, a koja je po svom tlocrtnom rješenju identična crkvi sv. Terezije u Požegi, jest dominikanska crkva u mađarskom gradiću Vácu iz 1761. godine (Horvat Levaj, 2004., str. 13).

Zanimljivo je da analogija s crkvom u Vácu nije samo u oblikovnom smislu već i u postojanju *kripte* ili, bolje rečeno, njezina inventara, koji je tipološki i oblikovno te prema načinu ukrašavanja pogrebne opreme (lijesova) i vrsti grobnih priloga vrlo sličan u obje crkve. Kripta u Vácu istražena je 1994. godine, a pronađeni predmeti restaurirani su i prezentirani javnosti stalnim postavom izložbe simboličnog naziva *Memento mori*. Nalazi iz crkve u Vácu i Požegi tipološki su slični onima iz kripte crkve sv. Mihaela u Beču. Većina lijesova, zajedno s posmrtnim ostacima (mumijama) u crkvi sv. Mihaela, i dalje se nalazi u kripti, omogućujući i pristup posjetiteljima. Za očuvanje kripte u svom izvornom stanju zaduženo je društvo pod nazivom *Rettet die Michaeler Gruft*² koje djeluje kao udruga za poticanje, restauriranje, očuvanje, znanstveno istraživanje i dokumentiranje kompleksa kripte sv. Mihaela u Beču. (Rainer, 2005.).

Snažna simbolika oslikanih lijesova u izboru motiva (lubanja, križ, cvijeće...) i raznolikosti boja te načinu izrade lijesova identična je u sve tri kripte.

Utjecaji koji su se u Požegu širili iz Beča i Pešte višeslojni su – pripadnost srednjoeuropskom kulturnom krugu vidljiva je u gotovo svim segmentima, pa i tamo gdje govor prestaje, a šutnja počinje.

Kripta

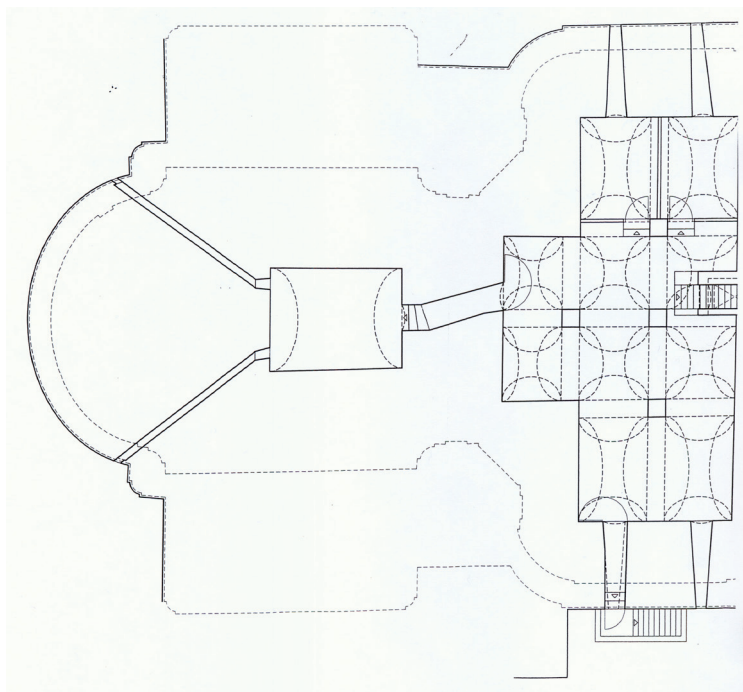
U sklopu opsežnih radova obnove katedrale, u Požeškoj biskupiji javila se ideja za otvaranjem kripte kako bi se obavilo arhitektonsko mjerenje prostora, a kripta uredila i obnovila stavljanjem prostora ponovno u funkciju – dio ispod svetišta za ukop biskupa, a dio ispod broda katedrale za liturgijske svrhe.

„Ulaz“ u kriptu formiran je proširenjem istočnog zračnika na sjevernom zidu i time je, nakon duljeg vremena, 2004. godine omogućen pristup kripti. Kripta katedrale sv. Terezije Avilske prostire se dijelom ispod srednjeg broda crkve i ispod svetišta. Tlocrtno je u obliku slova

Prilog 1. Arhitektonsko mjerenje prostora kripte (na fotografiji mr. sc. Davorin Stepinac, Boris Maringer i Marina Bender Maringer)

² Njem. – Spasite kriptu sv. Mihaela.

Prilog 2. Tlocrt kripte

T formirana kao presvođeni prostor podijeljen stubovima s dozidanim još jednim stubom u sjevernom dijelu koji služi kao podupirač svoda što je, vjerojatno nakon pada zvonika 1926. godine, bio oštećen. Ulaz u kriptu bio je s južne strane crkve i on je zazidan, kao i ulaz iz broda crkve. U istočnom dijelu kripte nalazi se uži prolaz pomaknut južnije od središnje osi vodeći u prostor kripte ispod svetišta crkve. Prostor kripte ispod svetišta znatno je manji i ožbukani te je na višem nivou od većeg prostora kripte ili *Crypte Major*, kako se spominje u Matici umrlih Župe sv. Terezije Avilske. Prostor ispod svetišta služio je isključivo za ukop klera, dok je prostor ispod lađe služio za ukop svjetovnih lica, uglednih građana Požege 18. i 19. stoljeća. Obradom mikrofilmova Matičnih knjiga umrlih Župe sv. Terezije Avilske (*Liber Mortuarum I i II*) u razdoblju od 1760. do 1867. godine utvrđen je broj od 546 pokopanih u kriptu katedrale. Kako je riječ o prostoru koji na sjevernom i južnom zidu ima po dva zračnika te po dva zračnika na istočnom zidu kripte pod svetištem, stvorena je odgovarajuća mikroklima koja nije pogodovala samo očuvanju lijesova već i prirodnom isušivanju tijela. Utvrdivši da je riječ o vrijednoj i specifičnoj građi, na inicijativu Konzervatorskog odjela u Požegi obavljani su istražni radovi. Većina dokumentiranih lijesova, od njih 233, datira iz 19. stoljeća s obzirom na to da je tijekom godina ukopa obavljano „čišćenje“ kripte eliminiranjem starijih lijesova kako bi

Prilog 3. Pogled na numerirane, poslagane lijesove in situ

se napravilo mjesta za ukop novih. Tome u prilog govori činjenica da su se tijekom reguliranja nivoa kripte pronašle tri ukopne „jame“, ostijariji, u koje su se odlagale kosti pokojnika umrlih tijekom 18. stoljeća.

Ljesovi su bili poslagani jedan na drugi u tri do četiri reda u pravcu istok – zapad. Dobar dio njih bio je u derutnom stanju. Karakteristično je da su bili oslikani svijetlim tonovima plave, crvene, zelene i žute boje, bogato dekorirani, uz znatan broj grobnih priloga poput krunica, križića, raspela i svetačkih medalja. Iako su Dekretom cara Josipa II. 1784. kripte crkava bile zatvorene, u kriptu požeške crkve pokapalo se od 1760. pa sve do 1867. godine. Pokapanje u prostor kripte zahtijevalo je određenu pristojbu, koja je 1769. iznosila 16 i 12 forinti za odrasle, a za djecu 1 dukat, dok su u 19. st. te pristojbe bile veće. Zadnji ukop zabilježen je 7. listopada 1867., kada je pokopan Stjepan Šostarić, a kripta je zatvorena zbog *zdravstvenih razloga* (Kempf, 1910., str. 545-546).

Nebeska besmrtnost očigledno se teško mogla odvojiti od zemaljskog ugleda, te je takav način pokopa podrazumijevao vječni spas duše. Kada govorimo o pokapanju pokojnika u crkvu, uz crkvu ili u kriptu, najtraženija mjesta bila su ona u blizini svetišta, oltara, dok su najsiromašniji bili pokapani tamo gdje su kasnije i nastala buduća prava groblja. Budući da je gledanje na smrt kao na razdvajanje duše i tijela doživljavano kao misteriozan san, bilo je izuzetno važno da se izabere sigurno mjesto na kojemu će se uskrsnuće dočekati u miru, *in pace*, o čemu govore i sentencije

napisane na lijesovima. U kriptom kao „kolektivnu grobnicu“, u ovom slučaju samo za odabrane članove društva, ukapano je i više članova jedne obitelji. Time je bila izražena želja da budu sjedinjeni ne samo u istom grobu već i u istom „religijskom okruženju“, odnosno da se ljubav koja ih je vezala za života prenese i u smrt, što odgovara patrijarhalnoj koncepciji obitelji.

Ugledni francuski tanatolog Philippe Aries u svojim je *Esejima o povijesti smrti na Zapadu* zabilježio da je pokapanje u crkvi ili u njezinoj blizini u početku odgovaralo potrebi uživanja u zaštiti svetaca, odnosno mjesta kojemu se mrtvo tijelo povjeravalo. Kler je, uznemiren praznovjernim tendencijama takve pobožnosti, poduzimao mjere da se ta ista pobožnost iskaže i na drugi način. Mrtvi su pokapani na mjestu koje je istovremeno bilo i kultno i prolazno, kao što je crkva, kako bi ih živi mogli spomenuti u svojim molitvama te se i sami suočiti sa svojom smrtnošću – da su od praha i da će prah postati (Aries, 1989., str. 154-155).

Time je pokop *ad sanctos* smatran pastoralnim načinom razmišljanja o smrti i zauzimanja za mrtve. Aries navodi i riječi čuvenog prosvjetitelja za vrijeme Luja XIV., oca Poreta, jezuita, koji je pisao:

Ljudi misle da će njihove duše dobiti veći dio molitvi i žrtava ako im tijela budu bliže oltaru ili svećeniku. Odatle njihova hitanja da budu staovljeni u crkvu, blizu svetišta, jer su uvjereni kako molitva djeluje na njih efikasnije zbog manje razdaljine. I tako se molitvama i ceremonijama pripisuju sfera utjecaja čiji neposredni efekt isključuje moralni. (Aries, 1989., str. 155)

Orijentacija lijesova i pokojnika

Riječ *orijentacija* podrazumijeva smjer prema kojemu se sveta građevina (crkva, hram) pruža u smjeru istok – zapad; svetište prema istoku, ulaz na zapadu. Kao i sama crkva, lijesovi u kriptom bili su poslagani – *orijentirani* – u smjeru *istok – zapad*, što znači da se glava polagala prema istoku, a noge prema zapadu. Naravno, pravilo *pravilne orijentacije* s vremenom se kršilo zbog skučenosti prostora, te su se oni lijesovi s kasnijih ukopa postavljali na način diktiran prostorom. O porijeklu *pravilne orijentacije* crkve, odnosno pokapanja pokojnika u smjeru istok – zapad, znanstvenici i istraživači postavili su mnogobrojne teorije, većina je vrlo bliska kršćanskom poimanju svijeta, dok neke sežu znatno dalje i upućuju na to da korijen toga običaja treba tražiti u mnogo ranijim, „primitivnijim“, za kršćanski svjetonazor – *poganskim vremenima*. Riječ dolazi od latinske riječi *oriri*, što znači *izaći, postati vidljiv, pojaviti se*, a odnosi se na *sunce*. Srednjovjekovna latinska riječ *orientare* u sebi sadrži jasniju i precizniju konotaciju – *postaviti se prema suncu*. Naravno, postoje primjeri gdje je to pravilo izuzeto, kao što je to u velikom broju rimskih crkava. Postavljanje oltara prema istoku odlika je jezuitskih crkava. Apostolskim ustavom s kraja 4. stoljeća određeno je da se crkve moraju graditi izduženog oblika, sa svetištem prema istoku, te

da kongregacija mora biti prilikom molitve usmjerena prema istoku, pa se tako i na 4. milanskom koncilu govori o praksi orijentiranja crkve u skladu s tradicijom – prema istoku – od vremena kada su kršćani počeli graditi svoje crkve (Johnson, 1912.). Gulielmus Durand, znan uglavnom pod latiniziranim imenom Durandus, bio je kapelan pape Klementa IV. te 1286. godine biskup od Mende, a u svojem velikom djelu *Rationale Divinorum Officiorum* u kojemu ističe simboliku crkve, njezine strukture, dekoracije i crkvenog ruha, govorio je o pravilu pravilne orijentacije u smjeru istok – zapad te je dao nekoliko zanimljivih opažanja. Iako je Bog sveprisutan, smatra on, svećenici su dužni na oltaru ili bilo gdje drugdje moliti se okrenuti prema istoku, sukladno ustavu pape Vigilija. U crkvama koja vrata imaju okrenuta prema istoku, svećenik se ne treba prilikom pozdrava i obraćanja ljudima okretati ukруг, već je on uvijek okrenut prema vjernicima, kao što je to slučaj u rimskim crkvama, Salomonovu hramu i Mojsijevu šatoru, te navodi osam razloga zašto se vjernici moraju moliti okrenuti prema istoku:

- On, koji je vječni sjaj, osvjetljava one koji sjede u mraku u sjeni smrti.
- Na taj način naučavamo naše duše da se okrenu poželjnijim stvarima.
- Onaj koji moli Boga ne smije mu okrenuti leđa.
- Prema sv. Ivanu Damašćanskom (koji je također dao sljedeća tri razloga), na taj način pokazujemo da tražimo svoju Zemlju.
- Gledamo u rassetog Krista, koji je *Istok*.
- Na taj način pokazujemo kako Ga očekujemo kao našeg Suca. Prema sv. Ivanu Damašćanskom, Bog je posadio Vrt istočno; kada je izgnao čovjeka zbog njegovih grijeha, On ga je, umjesto u Raj, poslao na zapad – kako bi tražio svoj stari Dom. Teorija o Rajskom vrtu ili Zemaljskom raju prisutna je i kod sv. Basila.
- Jer je naš rasseti Gospodin gledao prema istoku, također uskrsnuvši prema istoku.
- Danijel je u židovskom ropstvu molio okrenut prema *templu* (hramu).

Zanimljivo je da su neki rani crkveni oci, za razliku od Durandusa, držali teoriju da je Krist dok je bio na križu gledao prema zapadu, te su se njegovi sljedbenici okretali prema istoku kako bi pogledom tražili njegov lik. Proučavajući sv. Izidora, Durandus navodi kako je sv. Izidor povezo riječ *templ* (hram) s riječju *kontemplirati* objašnjavajući je time da prilikom kontemplacije vjernici gledaju prema istoku te da pravilan položaj građevine mora biti određen prema *ekvinociju* ili *ravnodnevnici* (Durandus, 2007., str. 126-127). Prema nekim teorijama, Crkva je u ranim vremenima bila indiferentna prema praksi orijentacije, te je ona bila nepoznata prvim kršćanima sve do 4. stoljeća. Neki su običaj pravilne orijentacije povezivali s utjecajem Židova. Znanstvenici su se više priklanjali mišljenju da je kršćanski običaj orijentacije uzrokovan azijskim vjerovanjem u sunce, kao primjerice u Perziji. Simbolički gledano, sunce predstavlja nadu, rođenje života, slavi se izlazeće sunce... Bit orijentacije u

svojoj ranoj fazi obuhvaća poštivanje Sunca, primjer su tome hramovi i spomenici starog vijeka. Tamo gdje je oltar bio smješten na zapadu sunčeve zrake padale su na sveti objekt kroz istočni ulaz prilikom svitanja (Egipat). Tragovi *solarne ideje* vidljivi su i u Starom zavjetu s tendencijom prihvaćanja više istočne nego zapadne pozicije. Salomonov hram imao je ulaz na istoku, a Svetinja nad Svetinjama (*Kodesh Kodas-him*), Mojsijev šator i Herodov hram imali su istočni trijem. Monoteistički Židovi svakako su željeli spriječiti običaj/vjeru adoracije sunca. Knjiga o Jobu sadrži izvrstan odlomak koji se odnosi na obožavanje sunca:

26. Zar se, gledajući sunce kako blista i kako mjesec sjajni nebom putuje,
27. moje srce dalo potajno zavesti da bih rukom njima poljubac poslao?
28. Grijeh bi to bio što za sudom vapije, jer Boga višnjega bih se odrekao.
(Job, 31:26-8)

Grci su običavali ljubiti si ruke u znak obožavanja sunca, a zabilježeno je da se i Tertulijan žalio kako kršćani miču svoja usta gledajući svitanje kao odraz adoracije. Položaj tijela pokojnika također je određen sukladno crkvenom nauku – licem prema istoku, jer dolazak Velikog dana vidjet će se s istoka, stoga mrtvi moraju biti okrenuti prema istoku. Prema učenju sv. Jeronima, tijekom sakramenta krštenja kandidat je okrenut glavom prema zapadu kako bi se odrekao sotone, a zatim prema istoku kako bi potvrdio odanost Kristu. U prilog tome govore i druge teorije – drugi Kristov dolazak očekuje se s istoka jer je istok kolijevka ljudskog roda; zatim – Magi dolaze s istoka; na istoku je Obećana zemlja...

Teoriju prema kojoj je središnja os građevine usmjerena prema izlasku sunca na *dan sveca zaštitnika* kojemu je crkva posvećena prihvaćali su srednjovjekovni graditelji, ali samo djelomično (moguće je da su ga oni i izmislili) i samo je manji broj crkava podržava.

Istraživači su zabilježili i slučajeve obrnutog smjera – lice prema zapadu, a noge prema istoku (u Walesu su za istočni vjetar govorili *the wind of the dead men`s feet*, a Larousse spominje da su se tijela svećenika, martira i biskupa postavljala u suprotnom smjeru – *caput versus altare*, licem prema zapadu) (Johnson, 1912.).

Unatoč brojnim teorijama, poanta orijentacije istok – zapad ili pak obratno u svojoj biti sadrži dvije suprotne ideje: s jedne strane *mrak* i smrt povezani su sa sumrakom i zalaskom sunca, a s druge je strane izlazak sunca koje simbolizira *uskr-snuće i novi život*.

Lijesovi

Od svih nalaza pronađenih u kripta požeske katedrale najveću pažnju privlače drveni lijesovi. Toplinom materijala i načinom oslika snažno je izraženo bogatstvo simbolike – isprepletenosti života i smrti, svjetlosti i tame, makabrističkog i duhovnog, prolaznosti i nade u vječni život. Simbolika je drveta snažna, ono je simbol godišnje smrti, ali i ponovnog rađanja sve vegetacije. Materijalna vrijednost drve-

Prilog 4. Pogled na lijesove prilikom prvog ulaska u kripta

pokojnika. Takav oblik lijesa koji podsjeća na „kuću“ predstavlja postupan prelazak iz „uređenog svijeta“ – kuće u „neuređeni, nepoznati svijet“ – smrt. Veći dio lijesova zatečen je u izrazito derutnom stanju, najčešće raspadnutog donjeg dijela s potpuno ili djelomično sačuvanim poklopcem. Manji je broj lijesova s unutarnje strane ruba podnožne stranice imao čavlicima pričvršćenu tanku koprenu, til, kojom se prekrivao pokojnik. Svi lijesovi bili su ispunjeni hoblovinom na koju se stavljalo tijelo pokojnika. U predjelu glave hoblovine je bilo više, jer se njome formiralo uzglavlje, a u nekim slučajevima bilo je prekriveno i grubljom tkaninom. Uz hoblovinu, u nekim lijesovima, najviše svećeničkim, pronađene su i *ljuske oraha* i *lješnjaka* te *koštice* kao simboli nade u vječni život. Prema vrsti, osliku i obradi materijala, lijesove smo podijelili u tri osnovne grupe: obojeni (oslikani) lijesovi, lijesovi s natpisom od dekorativnih čavlića i lijesovi od hrastova drva.

Obojeni (oslikani) lijesovi

Za ovu skupinu lijesova, ujedno i najbrojniju, karakteristično je da su obojeni i oslikani najčešće svijetlim bojama – crvenom, plavom, žutom, zelenom – jednom

ta sadržana je u primitivnom i drevnom stavu prema drvu kao osnovnom materijalu civilizacije – nakon rođenja, dijete se polaže u drvenu kolijevku, nakon smrti tijelo se polaže u drveni lijes ili se spaljuje na drvenoj lomači. Isus svoj život provodi kao dijete tesara, a završava na drvenom križu koji je prisutan kao simbol uskrsnuća na poklopcu svakog lijesa pronađenog u kripta. Izrada lijesa, a posebno njegova dekoracija, bila je odraz znanja i spretnosti lokalnih obrtnika, tesara, u čijim su radionicama i nastajali. Poklopac je dio lijesa kojim se pridavala najveća pažnja – sastavljen od pet obrađenih dasaka: gornje, dvije ukošene bočne daske i dvije manje – zaglavne i podnožne; svojom formom simbolično predstavlja *krov kuće*, posljednju *kuću*, *dom* ili *počivalište*

ili više njih, uz izuzetak nekoliko lijesova tamnijeg kolorita. Boje osim dekorativne svrhe imaju i simboličko značenje (bijela – nevinost; plava – mir, tuga; žuta – Egipćani su je rabili prilikom žalovanja, u srednjem vijeku ona je simbol smrti itd.). Svaki je lijes imao naslikan križ na gornjoj stranici poklopca, pri čemu su se lijevi i desni krak križa nastavljali na bočne stranice poklopca. Križ je u pravilu bio trolistan (rijetko latinski) pružajući se u većini slučajeva cijelom dužinom gornje stranice, a na dnu je obično imao bazu. Neki su lijesovi iz ove skupine na uglovima bili profilirani ili su imali nožice, ponegdje s kožnim remenima u donjem dijelu sanduka, a služili su za nošenje lijesa. Vrlo su zanimljivi primjeri lijesova koji su u križištu naslikanog križa umjesto uobičajenog monograma I H S imali

Prilog 5. Restaurirani poklopac bogato dekoriranog lijesa pokojnog Joze Čovića († 1841.)

zalijepljenu sličicu korpusa razapetog Krista. Natpisi su se nalazili isključivo na poklopcu lijesa najčešće sadržavajući podatke poput imena i prezimena pokojnika/ce, godine rođenja, datuma i godine smrti (često upisane i u bazu križa) te zanimanja (kod uglednijih građana). Samo je na dva lijesa zabilježena pokraj osnovnih podataka i izreka, epitaf; jedan je na njemačkom jeziku: *Der Mensch denkt und Gott lenkt* (u slobodnom prijevodu: Čovjek snuje, a Bog određuje), a drugi na latinskom: *Haec requies haec habitatio mea, in pace in idipsum dormiam et requiescam* (Ovdje prebivam, ovdje mi je dom. U miru, u samoći, spavat ću i odmarati se). Pojam *requies*, smatra Aries, pretpostavlja život poslije smrti, nadživljavanje, ali oslabljeno, prigušeno i sivo nadživljavanje sijenki ili zametaka poganstva, duhovno prastarog narodnog kršćanstva. U ovom vjerovanju vrijeme prije i vrijeme poslije, život i nadživot ne suprotstavljaju se jedno drugome onoliko koliko mi to danas vjerujemo (Aries, 1989., str. 80). Natpisi su pisani na hrvatskom (ikavicom), njemačkom i latinskom jeziku.

Kroz te sentencije vidljiv je odnos prema smrti i prepuštanje sudbini, prezir prema svijetu, slika ništavila. Nekolicini lijesova pridodani su i kraći štapovi koji

su služili za nošenje lijesova te manji drveni križevi. Oni su bili obojeni bojom lijesa. Na križu je obično stajalo ime i prezime pokojnika te godina smrti. Takvih je križeva i štapova sačuvano vrlo malo.

Lijesovi s natpisom od dekorativnih čavlića

Za ovu vrstu lijesova karakteristično je da su jednobojni, tamnije boje s natpisom izvedenim od dekorativnih čavlića na bočnim stranicama poklopca. U odnosu na bojene lijesove, njih je bilo znatno manje. Križ na poklopcu nije bio obojen već platneni (od bijele, zelene ili crne tanke svilenkaste tkanine). Ista dekorativna vrpca crvene ili zelene boje ukrašavala je rubove lijesa ili spojeve stranica poklopca. Budući da su natpisi i ukrasi bili od čavlića, bilo ih je teško očitati jer su mnogi čavlići otpali. Od ukrasa se uglavnom javlja I H S monogram u križištu ili zaglavnoj stranici, motiv manjeg križa ili vjenčića na bočnim stranicama. Većina takvih lijesova u derutnom je stanju, a poklopci su bili mahom dezintegrirani.

Lijesovi od hrastova drva

Ovoj grupi pripada svega nekoliko lijesova, a karakterizira ih masivnost, velike dimenzije i jednostavnost, te se po svom obliku razlikuju od ostalih. Gornja je stranica tih lijesova zaobljenija, njeni se rubovi spajaju s bočnim, ukošenim stranicama te svojom formom imitiraju krov kuće. Obično su bili lakirani, s natpisom od čavlića na bočnim stranicama, kao što je bio slučaj s drugom grupom spomenu-

Prilog 6. Natpis u kartuši na bočnoj strani poklopca lijesa

Prilog 7. Primjer lijesa izrađenog od hrastovog drveta, „sedlaste“ forme s natpisom od dekorativnih čavlića

tih lijesova. Na poklopcu se nalazio platneni križ, a samo je na jednom lijesu zabilježen motiv razapetog Krista sa zlatnom aureolom i perizomom.

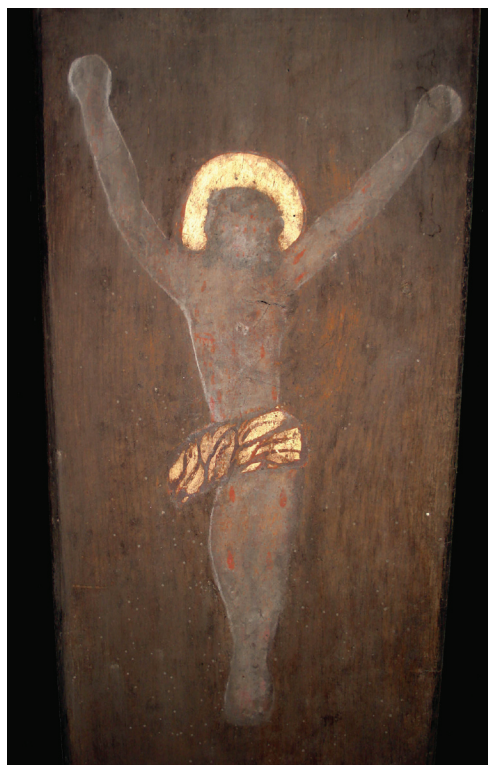
Dekoracije

Većina lijesova, posebice oni iz prve skupine, bila je dekorirana. Najčešće se ukrašavao samo poklopac lijesa, i to bočne stranice poklopca, a ponegdje i cijeli lijes. Ukrašavao se prostor oko natpisa ili su dekoracije bile smještene u kartuše. Kao i lijesovi, dekoracije su bile bojene crvenom, plavom, žutom, zelenom i bijelom bojom. Slikovitost ukrasa temelji se na njihovu bogatstvu, dubokoj simbolici motiva te kontrastu boje podloge i dekoracije. Motive možemo svrstati u dvije osnovne grupe – **dekorativne i religijsko-simbolične**.

Dekorativni motivi rađeni su prema predlošku ili su slikani ručno te uglavnom nadopunjuju religijsko-simbolične motive. To su obično florealni ukrasi (poput ružica i tulipana), vegetabilni (vjenčići, list hrasta, grančice, vinova loza, vitice i sl.) i geometrijski (rozete, polukrugovi, linije...).

Od religijsko-simboličnih motiva koji se pojavljuju na lijesovima, najčešći su sljedeći:

- **Križ na vrhu poklopca** – u većini je slučajeva naslikan ili je napravljen od vrpca svilene tkanine.
- **I·H·S monogram** – najranije ga se susreće na zlatnom novčiću Bazilijusa I., da bi početkom 12. stoljeća potpuno zamijenio „stari monogram“ XPI-STOS. I·H·S je skraćena verzija riječi IHSOUS. Izostavljanje drugih slova označeno je crticom iznad monograma, koja se kasnije razvila u križ iznad slova H. Kako se oblik grčkog S razlikuje od latiničnog, ponegdje se monogram javlja kao I·H·C te se čita kao *Jesus Homini Salvator*; takvo čitanje sugerirao je Bernard Sijenski (1380. – 1441.). Monogram I·H·S javlja se u križištu naslikanog križa, na bočnim stranicama poklopca ili na podnožnoj, odnosno zaglavnoj stranici poklopca. Obično se iz slova H

Prilog 8. Lik raspetog Krista na gornjoj stranici poklopca lijesa sa „zlatnom“ aureolom i perizomom

izvija manji križić, a ispod je srce probodeno s tri strelice (koplja), u nekim je slučajevima oko njega trnova kruna (Hulme, 1910., str. 51-52).

- **Marijin monogram** javlja se na zaglavnoj, odnosno podnožnoj stranici poklopca ili u bazi naslikanog križa.
- **I N R I monogram** obično je na vrhu naslikanog križa ili u sredini.
- Crtež **korpusa razapetog Krista** nalijepljenog na križište naslikanog križa.
- **Kalež s hostijom** rijedak je motiv, a zabilježen je samo na dva svećenička lijesa, i to na zaglavnoj stranici poklopca lijesa te u križištu naslikanog križa. On predstavlja euharistijski kalež koji sadrži Kristovo tijelo i krv i simbol je pričesnog obreda („Tko jede tijelo moje i pije krv moju ima život vječni“ – Ivan, 6, 54).
- **Ptica (Avis)** vrlo je star simbol, a označava „dušu“, odnosno „duhovni svijet“. Taj simbol javlja se samo na jednom lijesu, na svim njegovim uglovima.
- **Slika Bogorodice i dva anđela** na bočnoj strani poklopca zabilježena je samo na jednom lijesu.
- Naivni crtež dvaju **anđela** koji drže vijenac jedan je od rijetkih figuralnih motiva, zabilježen samo na jednom lijesu, i to na bočnoj stranici poklopca.
- **Arma Christi („oruđa Kristova“)** – simbol je koji predstavlja sve ono čime je Krist bio mučen simbolizirajući tako njegovu muku. Najčešći ikonografski prikaz tih mučila jest križ na kojem se pojedini predmeti obično javljaju bez nekakvog osobitog reda: bič, trnova kruna, vrč, spužva, čekić, kliješta, čavli, koplje...

Prilog 9. Primjer vegetabilne dekoracije i Marijinog monograma

Jedan od najzanimljivijih motiva, a u kojemu se najdublje ocrtava kolektivno poimanje smrti jest motiv **lubanje**. On se javlja gotovo na svakom lijesu, u dnu križa, na bočnim stranicama lijesa ili na podnožnoj stranici, kao samostalna figura ili u kombinaciji s prekriženim kostima. Lubanja je simbol prolaznosti zemaljskog

života i podsjetnik ispraznosti zemaljskih stvari. Kada se nađu na jednome mjestu lubanja i raspelo, znak je to razmišljanja o vječnom životu nakon smrti. Lubanja s prekrizanim kostima u samom podnožju križa označava smisao imena „Golgota“, što znači „lubanja“, prema legendi koja govori o tome da je Kristov križ bio podignut na mjestu Adamova groba (Ivančević, 1990., str. 385). Od 16. st. jezovite predstave gube svoj dramatičan naboj i postaju banalne. Prikaz leša zamijenjen je kosturom koji se dijeli na veći broj manjih elemenata – lubanju, kosti. U 17. i 18. st. javlja se osjećaj **ništavila, daleko od bolne žalosti za životom** (Aries, 1989., str. 120).

Prilog 10. Motiv lubanje s prekrizanim kostima na bočnoj stranici lijesa

Pokojnici

*O Mors quam amara est memoria tua homini...*³

Prvi ukop u kriptu bio je ispod svetišta 13. ožujka 1760., kada je pokopan svećenik požeškoga sjemeništa **Ivan Ladislav Kukec** – ... *et Sepultus est in S. Theresia, Novus Nova Crypta incola et primus Custos* (Matična knjiga umrlih Župe sv. Terezije Avilske). Prva svjetovna osoba bila je **Josipa Tegeder**, pokopana 1. prosinca 1761. u „veliku kriptu“, a u Maticu umrlih upisana je ovako: *Die 1ma obyit in Domino Josepha uxor D. Caroli Tegeder os oppia Pacracensi et Sacramentis Eccla provisa, tumulata est et prima quidem in Crypta Majori, Eccla S. Theresia.*

Pokojnici su polagani u lijes ispunjen hoblovinom. Brada, ruke i noge bile su povezane širokim vrpcama (crne ili oker boje), a ruke položene na trbuh. O ležećem položaju pokojnika s prekrizanim rukama na prsima pisali su liturgisti u 13. st.; Durandus je upozoravao na to da pokojnik mora biti ispružen na leđima tako da mu lice bude okrenuto prema nebu (Aries, 1989., str. 25). Taj stari običaj vezivanja ruku povezan je s vjerovanjem u pokojnikovo moguće zlonamjerno djelovanje. Tijelo je bilo prekriveno koprenom (tilom ili tankom, izvezenom tkaninom), a u djječ-

³ Lat. „O Smrti, kako je gorka čovjeku pomisao na te...“ (Knjiga Sirahova, 41-1). Citat se nalazi na početku Matične knjige umrlih Župe sv. Terezije Avilske (*Liber Mortuarum I*).

jim lijesovima pronalazili smo i osušene stabljike cvijeća te svete sličice na tijelima pokojnika. Uzglavlje je bilo od hoblovine, u nekim se slučajevima stavljao izvezeni ili svileni jastučić, odnosno grubo tkana tkanina. Samo je u jednom lijesu (svećeničkom) pronađen pod uzglavljem novčić. Položaj tijela, odnosno lijesa, u pravilu je bio u smjeru istok – zapad (glava na istoku, noge na zapadu). Riječ je o intaktnim lijesovima, ne računajući one koji su se kasnije premještali ili slagali tamo gdje je bilo mjesta. U dijelu kripte ispod svetišta u kojem su pokapani članovi klera samo su dva lijesa bila okrenuta u obrnutom smjeru (noge na istoku, a glava na zapadu) i u samo dva svećenička lijesa zabilježeno je da je pokojnik imao uz hoblovinu i kamen ispod glave. Prema trenutno dostupnim podacima o broju pokopanih i njihovoj starosnoj dobi, mogu se izvući sljedeći zaključci: najveći broj preminulih pokopan je u kriptu u zadnjem desetljeću 18. stoljeća te u drugom desetljeću 19. stoljeća. Od 20-ih godina 19. stoljeća sve do zadnjeg ukopa 1867. godine primjetno je znatno smanjenje broja ukopa pokojnika. Analizirajući podatke o starosnoj dobi pokojnika, primjetna je velika smrtnost malodobne djece, što je bila česta pojava u ono vrijeme. Prema dostupnim podacima, od 517 pokopanih gotovo su trećina pokojnika bila djeca dobi do 18 godina, pri čemu ih je 55 umrlo u prvoj godini života. Najviše pokojnika preminulo je u šestom desetljeću života, prerano za današnje pojmove. Najmlađa su dva novorođenčeta koja su živjela svega dva dana, dok je najstariji pokojnik Ivan Ljubić, rođen 1695. godine, doživio nevjerojatnih 98 godina.

U dijelu kripte pod svetištem pokopana su 34 svećenika. Prema upisu u Maticu umrlih i godini smrti, bili su to sljedeći:

<i>01. JOAENNES LADISLAUS KUKECZ † 1760.</i>	IVAN LADISLAV KUKEC
<i>02. MICHAEL MAUROVICH † 1766.</i>	MIHAEL MAUROVIĆ
<i>03. MATTHIAS THADICH † 1767.</i>	MATIJA TADIĆ
<i>04. JOSEPHUS PARTELME † 1774.</i>	JOSIP PARTELME
<i>05. JOANNES BOSNIJAKOVICH † 1776.</i>	IVAN BOŠNJAKOVIĆ
<i>06. GEORGIUS JAMBREKOVICH † 1777.</i>	JURAJ JAMBREKOVIĆ
<i>07. JOSEPHUS GASSLIJEVICH † 1778.</i>	JOSIP GAŠLJEVIĆ
<i>08. SILVESTER VÖGY † 1788.</i>	SILVESTAR VÖGY
<i>09. MATHEUS MANDICH † 1790.</i>	MATIJA MANDIĆ
<i>10. SIMON SKENDERLICH † 1792.</i>	ŠIMUN SKENDERLIĆ
<i>11. ANDREAS ADUDICH † 1794.</i>	ANDRIJA ADUDIĆ
<i>12. JOANNES TERNSKY † 1795.</i>	IVAN TERNSKI (TRENKI)
<i>13. JOSEPHUS RADINICH † 1797.</i>	JOSIP RADINIĆ
<i>14. FRANCISCUS BOSHNJAKOVICH † 1800.</i>	FRANJO BOŠNJAKOVIĆ
<i>15. GERARDUS SHESTAK † 1805.</i>	GERHARD ŠESTAK
<i>16. PHILIPPUS BRAJKOVICH † 1810.</i>	FILIP BRAJKOVIĆ
<i>17. FRANCISCUS SLOVINAC † 1810.</i>	FRANJO SLOVINAC
<i>18. MATHEUS KLESSICH † 1811.</i>	MATIJA KLEŠIĆ

19. IGNATIUS PECSUROVICH † 1812.	IGNACIJE PEŠČUROVIĆ
20. MELCHIOR SPANICH † 1813.	MELKIOR ŠPANIĆ
21. LUCA PEJAKOVICH † 1813.	LUKA PEJAKOVIĆ
22. GEORGIUS KLENICS † 1814.	JURAJ KLENIĆ
23. ANTONIUS KOOSZ † 1815.	ANTUN KOS
24. DAVID MEZJAR † 1823.	DAVID MEZJAR
25. IVAN CZUTICH † 1823.	IVAN ČUTIĆ
26. FRANCISCUS XAVERIUS SIRCHICH † 1827.	FRANJO KSAVER SIRČIĆ
27. GEORGIUS FEKETE † 1831.	JURAJ (ĐURO) FEKETE
28. JOSEPHUS KOVACSEVICH † 1835.	JOSIP KOVAČEVIĆ
29. FRANCISCUS FRANEKICH † 1835.	FRANJO FRANEKIĆ
30. FERDINANDUS KRISANICH † 1839.	FERDINAND KRIŽANIĆ
31. JOSEPHUS SVIRANICH † 1847.	JOSIP SVIRANIĆ
32. FRANJO SVIRANIĆ † 1855.	FRANJO SVIRANIĆ
33. STEPHANUS REŠETAR † 1858.	STJEPAN REŠETAR
34. JOANNES PETROVIĆ † 1861.	IVAN PETROVIĆ

Među svećenicima pokopanima u kripti posebice treba izdvojiti **Davidu Meznara**, gimnazijskog učitelja, a poslije i požeškog župnika od 1813. do 1823. godine. Izdao je djela: *Pridika od sv. Martina Turonskoga biskupa 1755.*, *Pridika u vrime zadobitih po Austrijancih suprot Francuzi kod Rena potoka gradova Mainza i Mannheima 1796.*, *Pridika u vrime zadobića po Austrijancih suprot Francuzi kod Rena potoka.* – *Tebe Boga falimo deržane zafalnosti 1796.* Uz Davida Meznara, treba spomenuti i **Luku Pejakovića**, požeškog župnika za čijeg je službovanja 28. studenoga 1781. utemeljeno groblje sv. Ilije. Zanimljivo je da je u kriptu pod svetištem, kamo su se pokapali svećenici, pokopan 1800. godine senator Ignacije Gašljević. U dijelu kripte pod brodom crkve pokopani su i članovi uglednih požeških obitelji 18. i 19. stoljeća (zanimanja kao što su: sudac, senator, gradski fizik, notar (bilježnik), orguljaš, mlinar, obrtnik...) – Abramović, Adudić, Ambrozović, Anđelić, Babukić, Bošnjaković, Brajković, Bunjik, Burnazović, Cattinelli, Celčić, Drobljenak, Čović, Cvetković, Erlinger, Farkaš, Ferić, Garić, Gašljević, Gašparić, Gottlieb, Heimb, Krajačić, Marinović, Maljevac, Novaković, Prikelmayer, Thaller, Tucić, Vaktarić, Zubanović... Julije Kempf u svojem djelu *Iz prošlosti Požege i požeške županije* spominje županijskog fizika **Josipa Fergića** (pokopan u kriptu 1836. g.), koji je liječio od bjesnoće 1807. g. i pisao o kupalištima u Požeškoj županiji toga doba. **Đuro Fekete** (pokopan u kriptu 1831.) bio je ravnatelj požeške Gimnazije nakon **Melkijora Španića** (pokopan u kriptu 1813.). Kempf spominje kako je ravnatelj Đ. Fekete uputio pismenu molbu 1821. za kanonika Zbornog kaptola crkve sv. Duha u Varaždinu te za ravnatelja Kraljevske varaždinske gimnazije, koju je potkrijepio brojnim razlozima (Kempf, 1926., str. 37-50). Brojna su imena uglednih ljudi koji su ostavili trag u političkom, kulturnom i vjerskom životu grada Požege. Možda najljepši primjer tomu jest kapela sv. Roka u Požegi, sagrađena 1796.

godine zahvaljujući dobrovoljnim priložima brojnih Požežana. Velik dio njih pokopan je u kripti, kao što je i **Martin Eržeković** (pokopan u kriptu 1831.), tutor kapele, čiji je slikovit poklopac lijesa bio restauriran i izložen na izložbi *Memoria* Konzervatorskog odjela u Požegi.

Grobni prilozi

Nada i duboka vjerska uvjerenja koja su se ogledala u načinu oslikavanja lijesova reflektirala su se, još intimnije, i u grobnim priložima. U svakom lijesu pronađena je krunica ili dio krunice, ovisno o očuvanosti lijesa, medaljica s likom sveca, raspelo i križić s krunice. Krunice su bile raznih veličina, oblika i obrade kuglica, u većini slučaja drvene, osim nekoliko krunica koje su bile od drugog materijala (jantar, staklo), omotane oko ruku pokojnika kao spomen na razna mjesta hodočašća. U 15. i 16. st. zabilježeno je da su omiljene bile jantarne krunice te da je jantar u narodu imao magijsko značenje zaštite od uroka. Crkva je preuzela kontrolu nad distribucijom jantara i ograničila njegovu upotrebu isključivo na religijske predmete, te se kao zamjena za jantar počelo koristiti staklo (Azinović Bebek, 2009., str. 171). Sačuvani dijelovi krunica razlikuju se po veličini, boji (crna, žućkasta, plava), obliku (okrugla, ovalna, poliedarska) i obradi zrna (glatka, išarana – „tordirana“). Pretpostavljamo da je većina pronađenih predmeta (križevi, krunice, medalje) bila u upotrebi puno prije samog pogreba, a neki su od njih možda i dio obiteljskog naslijeđa.

Raznovrsnost, raznolikost motiva i način obrade predmeta ukazuju na to da je riječ o masovnoj proizvodnji koja se odvijala u različitim europskim manufakturama. Jednostavniji i manji križevi možda su nastali u domaćim radionicama, no o tome za sada nemamo podataka. Na reversu i aversu medaljica prikazani su, osim grafičkih simbola poput križa, pokaznice s Kristovim monogramom, likovi svetaca te prizori iz njihova života. Na jednoj je medaljici primjerice prikazan sv. Franjo Ksaverski kao isusovac misionar s križem u ruci u borbi protiv zmaja, odnosno kako sam umire u nekoj kolibici na pustom otoku. Osim što je zaštitnik misija, misionara i brodara, sv. Franju Ksaverskog zaziva se i protiv kužnih bolesti (Ivančević, 1990.). Zanimljiv nalaz, pronađen na podu neposredno uz probijeni ulaz, bio je **krizmarij** – posuda u kojoj se čuvalo ulje (lat. *Chrismarium* ili *chrisatorium*, prema grč. *khrisma*, (po)mazanje). Obično se sastoji od tri cilindrične posude

Prilog 11. Krunica

s poklopcem i ugraviranim slovom koje označava sadržaj ulja (O, I i C). Pronađeni krizmarij iz kripte datira iz 1717. godine, a sastoji se od plitice na kojoj su dvije cilindrične posudice s poklopcem (jedna šira i jedna uža). Obje posudice nalaze se na malim „postoljima“, na jednom je ugraviran plosnat križ s Kristovim monogramom, a na drugom je također plosnat križ ispod kojeg su slova O i I. Slovo

Prilog 12. Križići s raspadnutih krunica

O označava *oleum sanctum* („sveto ulje“), ulje kojim se mažu krštenici i svećenici u sakramentima krštenja i ređenja. Slovo I označava *oleum infirmorum* („bolesničko ulje“), ulje kojim se mažu bolesnici u sakramentu bolesničkog pomazanja (Ivančević, 1990., str. 355).

Na poklopcu šire posudice ugraviran je latinski križ sa zrakama svjetlosti, u donjem dijelu križa lijevo su dva slova PP, a lijevo je jedno slovo P. Ispod slova ugravirana je godina 1717. Zanimljiv je nalaz moćnik sv. Maksimijana (pronađen u jednoj od naknadno pronađenih „jama“, odnosno ostijariju gdje su najvjerojatnije bile pokopane kosti pokojnika preminulih tijekom 18. stoljeća) te gipsana pločica s likom sv. Franje Ksaverskog, pronađena u lijesu uz pokojnika. U jednom dječjem lijesu pronađeno je, uz krunicu, i par „svetih sličica“ koje su se pri dodiru raspale.

Tekstilni predmeti

Istraživanjem inventara kripte, koje je uključivalo otvaranje svakog pojedinog lijesa, nije se dobio samo uvid u pogrebne običaje nego i u način odijevanja građana Požege 18. i 19. stoljeća. Vrlo povoljni mikroklimatski uvjeti koji su se razvili u kripti pogodovali su, između ostaloga, i očuvanju odjeće, i to prije svega ženske građanske nošnje. Od muške odjeće sačuvani su samo manji dijelovi, obično dio prsluka ili rupca koji se vezao oko vrata. Muškarci su pokapani gologlavi (osim nekih svećenika), a oni ugledniji u svečanoj odori od čohae od koje je obično ostala samo dugmad, mali dio tkanine te izvezene aplikacije s odore. U lijesovima novorođenčadi ostale su očuvane svilene kapice ili dijelovi dugih haljinica te vjenčići od umjetnog cvijeća. Kao ukrase za glavu vjenčići smo pronašli i u lijesovima mladih, još neudanih djevojaka te u jednom svećeničkom lijesu. Od svećeničkog ruha sačuvani su pojedini dijelovi poput misnice, manipula, štole i sl. Tijekom istraživanja izdvojen je manji broj tekstilnih predmeta koji su bili najbolje očuvani, kao što su pet ženskih haljina, jedna ženska kapa, dvije svećeničke kape, četiri marame, dvije svilene kapice novorođen-

čadi, dio manipula, misnica, štola, cipele...). Haljine su uglavnom smeđe boje, no iznimku čini nekoliko haljina crne boje uz koje je obično ista kapa ukrašena čipkom s velom koji je prekrivao lice te nekoliko haljina svjetlijeg kolorita, primjerice ružičasta suknja s cvjetićima i vrpcama ili pak svijetloplava. Pokojnice koje su pokopane u crnim haljinama s kratkom koprenom koja je prekrivala lice najvjerojatnije su bile udovice. Posebnu pažnju konzervatora i restauratora privukla je haljina pokojnice **Ane Ljubić** (†1809.).

Riječ je o najočuvanijoj haljini – od brokata je, sašivena od dvije vrste tkanine, bež i svijetlosmeđe boje s cvjetnim motivima. Po svojim konstrukcijskim obilježjima haljina potječe iz vremena prve polovice 19. st., iz razdoblja *empire* stila. Između 1750. i 1760. godine javlja se sklonost prikazu valovito uspinjućih cvjetnih i listovnih vitica te u ritmičnom intervalu razbacanih buketića, kao što je to slučaj na materijalu haljine Ane Ljubić. Promjena stila odijevanja može se vidjeti na haljini pokojne Julijane Dubenik (†1839.) koja po svojim stilskim obilježjima pripada prijelaznom stilskom razdoblju kraja 18. i početka 19. stoljeća, točnije prijelazu s *empirea* na romantizam. Haljina je izrađena od jednoboje svilene tkanine – svijetlosmeđi *apricot* svileni taft. Sastavljena je od gornjeg kaputića i suknje, koji su na području struka spojeni pojašnjom trakom što se s prednje strane kopča francuskim kopčama. Donji dio haljine zvonolika je kroja sa skupljenim materijalom na leđima u bogate falde. Haljina pokojne **Ane Slavetić** († 1858.) po svojim konstrukcijskim obilježjima primjer je haljine stilskog razdoblja sredine prve polovice 19. st. – razdoblja romantizma 30-ih godina 19. st. Haljina je izrađena od bakrenosmeđe taft svilene tkanine (pretpostavlja se da je bila *apricot* bakrene nijanse, ali je zbog uvjeta u kojima se nalazila došlo do promjene originalne boje u tamniju smeđu), nisko spuštenog vrlo otvorenog vratnog izreza s „gigot“ rukavima (rukavi napuhani poput balona koji se sužava prema laktu u vrlo uskoj manšeti). Cijela haljina šivana je ručno, s vrlo preciznim i pravilnim šavovima, a dekorativni elementi nabiranja izvedeni su profesionalno i majstorski. Uz tu haljinu nosila se i marama, koja je također restaurirana. Haljina **Josipe pl. Maljevac** (†1865.) po svojim konstrukcijskim

Prilog 13. Restaurirana haljina pokojne Ane Ljubić († 1809.)

obilježjima odgovara stilu polovice 19. st., točnije viktorijanskog perioda. Izrađena je od jednobojne svilene tkanine – tamnosmeđeg svilenog tafta. Haljina ima dubok dekolte, kratke rukave, opuštena ramena, uzak i napet torzo, izduženu liniju struka koja završava vrhom sprijeda te zvonolik oblik suknje (Car, Čačić, 2008.).

Od obuće su sačuvani samo pojedini dijelovi, najčešće samo potplati cipela. Jedine pronađene cijele cipele jesu one svećenika Melkiora Spanića (+1813.) izrađene od kože s velikom ukrasnom kopčom. Od nakita je pronađeno svega nekoliko naušnica jednostavne obrade, dio narukvice od jantara te dva bakrena prstena. Osim nakita pronađena su dva češljica za ukrašavanje kose te dvije perike (jedna spletena u dvije pletenice, a druga kao dio vrpce koja se vezala oko glave tako da su lijevu i desnu stranu lica ukrašavali uvojci).

Na Odjelu za tekstil Hrvatskoga restauratorskog zavoda u Zagrebu restaurirano je pet ženskih haljina te dvije svilene marame s resama. Jedan manji dio, uglavnom metalnih predmeta, restauriran je u Vácu kao rezultat kolegijalnosti i dobre suradnje Muzeja Ignaca Tragora i Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Požegi. Opseg poslova restauriranja tekstilnih predmeta ovisio je o vrsti tkanine i stupnju oštećenja, no općenito gledajući, proces restauracije obuhvaća nekoliko faza. U početnoj fazi tekstilni su predmeti dezinficirani 70-postotnim etanolom te su mehanički očišćeni namakanjem i pranjem haljina i marama u mlakoj destiliranoj vodi i po nekoliko puta.

Tijekom pranja u za to predviđenim posebnim kadama četkicama se pažljivo uklanjala nečistoća s haljina i marama (prašina, mrlje, čahure...). Nakon čišćenja slijedilo je pranje sredstvom za pranje u dvije kupke i višestruko ispiranje. Haljine su se sušile na lutkama, a nakon sušenja tkanina se izravnavala, točnije relaksirala oblogom od *sympatexa* i bugačice. Nakon sušenja, na onim haljinama na kojima je to bilo potrebno, pojedine su se mrlje uklanjale benzinom. Završna faza restauracije bilo je zatvaranje oštećenja podlaganjem svilene tkanine odgovarajuće nijanse te šivanje restauratorskim bodom (Car, Čačić, 2008.). Za svaku haljinu izrađene su lutke koje su se doradile i prilagodile obliku i dimenzijama haljine.

Prilog 14. Početak restauratorskih radova - pranje haljine pokojne Ane Ljubić u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu

Zaključak

“Promatrati kriptu isključivo kao mjesto smrti jednostrano je i protivno životu. Kripta je više od toga, ona je mjesto života, potvrda života. Kripta je jedinstvena jer se u njoj jedinstvene stvari događaju, jedinstvene misli misle i u njoj su jedinstveni osjećaji dozvoljeni. Jer u kriпти osoba biva dirnuta, htjela to ona ili ne. Dirnuta ne samo životom i smrću predaka, već i vlastitim životom te predstojećom smrću. U toj dirnutosti, kripta je jedinstvena životna učiteljica o biti života i smrti.” (Rainer, 2005., 5-7)

Misli su ovo patera dr. Petera van Meijla, župnika crkve sv. Mihaela u Beču o kriпти istoimene crkve. Grad Požega ima nekoliko groblja, no nigdje kao u kriпти katedrale sv. Terezije Avilske smrt nije bila tako sveprisutna i dostojanstvena, prikazana simbolikom oslikanih lijesova i grobnih priloga, koji su svojevrsan *memento mori*. Istraživanje i proučavanje ovakve vrste građe za istraživača je velik izazov. Prije svega, riječ je o specifičnom, nesvakidašnjem materijalu koji izaziva proturječja, ali je i dokument jednoga vremena, vrijedan istraživanja i dokumentiranja. Kada je riječ o smrti i umirućima, svaka kultura izgradila je sustav običaja i rituala povezanih s načinom odijevanja, tugovanja i pokapanja. U vrijeme u kojemu živimo smrt se doživljava na potpuno drugačiji način. Do početka 20. st. mjesto koje je pripadalo smrti i stavovi prema smrti bili su gotovo identični na cijelom prostoru zapadne civilizacije. Industrijalizacija društva zamjenjuje smrt novim modelom iz kojeg je ona izbačena, no zemlje u kojima je stanovništvo bilo pretežno ruralno ostale su vjerne tradicionalnom ponašanju. Nekadašnji simboli smrti, kosturi i spokojni mrtvaci istjerani su iz modernog svijeta. Smrt se sada pojavljuje u mnogo bizarnijem obliku bolesnika prikovanog za krevet s cjevčicama i iglama, osuđenog na godine inferiornog života. Smrt postaje banalna (Aries, 1989., str. 225-227). Moderan kult mrtvih kult je uspomene vezane uz tijelo, uz tjelesni privid, dok se čovjek tradicijskog društva, narodnih usmenih kultura, mirio s idejom da smo svi smrtni. Upravo o tome, o mirenju sa smrću i specifičnim poimanjem smrti, govori kripta i nalazi iz kripte. Oni ne svjedoče samo o građanskoj prošlosti Požege u vremenu od druge polovice 18. do druge polovice 19. st. i ne nude samo saznanja o „materijalnom“ nego i ona o duhovnom naslijeđu – o odnosu ljudi toga vremena prema smrti te pogrebnim običajima. Teme koje su obuhvaćene ovim radom temelj su za buduća kulturološka, povijesna, povijesnoumjetnička i sociološka istraživanja te su vrijedan komparativni materijal.

The Crypt of the Cathedral of Saint Theresa of Avila in Požega

Summary

The exploration of the Cathedral of Saint Theresa of Avila's crypt in Požega started in autumn of 2004, as a part of the extensive renovation of the Cathedral. The crypt spreads partly under the shrine, and partly under the nave of the church, and forms the shape of a letter T on the floor plan. The part under the shrine served exclusively for the burial of clergy, and the part under the nave for the burial of the prominent citizens of Požega from the 18th and 19th century. The analysis of the St. Theresa of Avila parish Register of Deaths (Liber Mortuarum I and II) for the time period from 1760 to 1867, establishes the number of 546 buried in the cathedral crypt. The coffins were laid one on top of the other, in three to four lines in the east – west direction (head towards the East, feet towards the West). Variegated coffins illustrated by vivid, bright tones like blue, yellow, green, pink... as well as a variety of decorative and religious – symbolic motifs were the incentive for the exploration and documentation of this kind of monumental material. Preserved material artefacts – coffins, small crucifixes, rosaries, medallions of the saints, as well as clothes, speak not only about the culture of the period, but also of something more important – they also witness the spirituality, and the man's wish for the eternal life and his attitude towards death.

Keywords: cathedral; crypt; illustrated coffins; east – west orientation; rosemary; medallion; death.

Marina Bender Maringer, dipl. pov. umj.
Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Požegi
M. Peića 3, 34000 Požega
Marina.Bender-Maringer@min-kulture.hr

